

Балкан у вртлогу великих и малих ратова

УДК: 355.01 (497)

Др Тодор Мирковић, пуковник у пензији

Балкан је подручје на којем су се сусретале и сукобљавале готово све велике цивилизације, политике и стратегије великих сила и војних блокова. На Балкану су највеће успоне и најниже падове доживеле велике империје, настајале су и нестајале националне државе, вођени су бројни освајачки и још бројнији ослободилачки ратови. Означен као „европско буре барута“, Балкан се и данас сматра једним од најосетљивијих кризних подручја у свету.

У кратком осврту на ратове вођене на Балкану у протекла два миленијума, детаљније су приказани ратови вођени на Балкану током двадесетог века и њихов утицај на земље и народе Балкана. Сматра се да је српски народ био највећа жртва у два светска рата и да је због огромних губитака у људству у тим ратовима и у ратовима вођеним у последњој деценији прошлог века доведен у питање његов трајнији опстанак на подручју Балкана. Мада су у новије време битно измењени услови у свету, па и на Балкану, опасност од нових сукоба (унутрашњих, међдржавних/међународних) није ишчезла. Аутор покушава да идентификује неуралгичне тачке на Балкану наглашавајући да се оне држе под контролом и привидан мир одржава присуством међународних снага на Балкану и у његовом окружењу. Заступа тезу о потреби задржавања међународних снага на Балкану у функцији превенције сукоба, а као најважнији гарант за очување мира види у укључивању свих балканских земаља у европске и евроатлантске интеграције. Наглашава, такође, потребу новог прилаза рату и миру, укључујући организовање и на широким основама постављено образовање за мир и толеранцију, као циљ и меру превенције сукоба, бржег развоја и просперитета балканских држава.

Кључне речи: Балкан, ратови, миграције, велика Албанија, исламизација.

Увод

Вероватно да ни на једном подручју на Земљи у последња два миленијума није вођено толико ратова као на Балкану.

Балкан је вековима био раскрсница и одредиште многих војних похода и подручје на којем су се водиле, добијале и губиле велике битке. Борбе између староседелаца и досељених народа, освајачки и ослободилачки ратови и други видови насиља узроковали су огромне жртве и, исто тако, велика разарања са снажним утицајем на економски и друштвени развој Балкана. Највећи оружани сукоби, са највећим економским и социјалним последицама, на балканском ратишту вођени су у току последњег – двадесетог века

На Балкану, који је најпре сматран *колевком европске цивилизације*, а касније и као *европско буре барута*, настале су и сукобиле се две велике светске цивилизације: хришћанска (касније раскољена на источну православну и на западну католичку) и исламска. Њихов настанак и развој оставили су, такође, крупне последице на цивилизацијски, економски и друштвени развој Балкана.

Ратови вођени на Балкану нанели су огромне штете балканским народима, а нису много користили ни онима који су их наметали. Већина тих ратова, наиме, била је узрокована агресијом спољних сила или су били последица агресија и окупација. Међутим, ни једна империјална сила није остварила свој циљ у смислу сталног задржавања на Балкану и експлоатисања тог циља у целости и трајно. Неке велике империјалне силе доживеле су свој успон и пад управо на Балкану.

Немали број ратова вођен је и између балканских народа и држава. Узроцима и последицама таквих ратова и потенцијалним опасностима од могућности да се они обнове посвећена је одговарајућа пажња у овом раду.

Крај двадесетог и почетак двадесетпрвог века, са својим готово револуционарним достигнућима на пољима технолошког и економског развоја, упућује на потребу и могућност другачијег начина живота и другачијег успостављања односа између народа и држава уопште, па и на Балкану. У таквим условима ратови би требало постепено да уступају место борби против појава које спречавају започете процесе изградње мира и развоја.

Поимање Балкана

О Балкану, као географском и геополитичком појму, и даље постоје неуједначена гледишта.¹ Балкан се, најчешће, поистовећује са Балканским полуострвом, а у новије време и са Југоисточном Европом. Ово прво се може сматрати као географско, а друго – геополитичко одређење.

Ако се Балкан, као географски појам, поистовети са Балканским полуострвом, што је и логично, онда је његов географски простор ре-

¹ У *Војној енциклопедији* (Редакција ВЕ, Београд, 1961), као и у *Војном лексикону* (ВИЗ, Београд, 1981) не постоји одредница Балкан.

лативно лако одредив. Повлачењем праве линије Одеса–Трст добија се прави облик Балканског полуострва, а тиме и Балкана, ограниченог на истоку Црним морем, на западу Јадранским и Јонским морем и на југу Егејским и Мраморним морем.² Све земље које ова линија сече или се у целости налазе јужно од ње могу се сматрати балканским државама. На овако полуострвски дефинисаном простору Балкана налази се десет суверених држава: Албанија, Босна и Херцеговина са два ентитета, Бугарска, Грчка, Хрватска, Македонија, Румунија, Словенија, Србија и Црна Гора и Турска. Линија Одеса–Трст пресеца Мађарску и Молдавију, али оне скоро никада нису убрајане у балканске земље, док Словенија, која, такође, само једним делом своје територије припада Балканском полуострву, јесте. Посебно је питање Турске, која само једним делом своје територије припада Балканском полуострву, али се због своје историје и других разлога готово традиционално сматра европском земљом. Све наведене земље, укључујући Молдавију, убрајају се у земље југоисточне Европе.

У новије време веома често се говори о Западном Балкану. То није јасно дефинисан један географски или геополитички, већ пре би се могло рећи политички појам. Произашао је из дискусија вођених у међународним организацијама о условима и могућностима интегрисања балканских земаља у европске и евроатлантске интеграционе токове, па су земље које су најудаљеније од тих токова означене као земље западног Балкана. То су све нове државе, бивше југословенске република, без Словеније, и Албанија. Оне су не само највише удаљене од НАТО-а и Европске уније, него и најмање развијене државе с тим што Хрватска, као најразвијенија међу њима, нерадо прихвата своје припадање тој групи држава и Балкану уопште.

Положај и карактеристике Балкана

Балкан представља једно од три полуострва на југу Европе. Од Азије га одвајају Црно и Мраморно море, а од Африке источни Медитеран. Тако се Балкан практично налази на раскрсници три континента, где се сусрећу и сукобљавају три европске и афро-азијске цивилизације, а такође политике и стратегије великих сила Запада и Истока.

Полуострвски одређен, Балкан – према забележеном у бројним енциклопедијама и лексиконима, заузима простор од близу 800.000 квадратних километара, који, у садашњим условима, насељава више од 70 милиона становника (без азијског дела Турске). Релативно је ретко насељен (просечно 86 становника на квадратни километар).

² Многи географи и геополитичари северну границу Балканског полуострва повлаче током река Дунав, Сава, Соча, чиме се не добија реална слика полуострва и искључују неке земље које се традиционално сматрају балканским (на пример, Румунија).

Балкан је најнеразвијеније подручје Европе. Само су две балканске земље (Грчка и Словенија) са бруто-друштвеним производом (БДП) већим од 10.000 УС долара по становнику, па се могу сврстати у развијене земље. Турска и Хрватска убрзано корачају ка клубу развијенијих, а следе их Румунија и Бугарска. Остале четири земље: Албанија, БиХ, Македонија и СЦГ покушавају да се извуку из круга неразвијених земаља (прилог 1). Све наведене земље (не рачунајући Турску) не остварују БДП већи од једне мање западноевропске државе (на пример, Холандије која на површини од око 42.000 квадратних километара и са 16 милиона становника остварује БДП од око 370 милијарди долара).

Прилог 1

Земља	Површина	Број становника	БДП по становнику	БДП укупно
Албанија	28.748	3.425.000	1.500	5.137
Босна и Херцеговина	51.233	4.052.000	1.250	5.065
Бугарска	110.510	8.250.000	2.021	16.673
Грчка	131.957	10.624.000	14.069	149.470
Хрватска	56.538	4.650.000	4.950	23.018
Македонија	25.333	2.025.000	1.950	3.949
Румунија	238.390	22.335.000	4.050	90.457
Словенија	20.251	1.998.000	11.020	20.018
Србија и Црна Гора	102.350	10.446.000	2.500	23.504
Турска	23.623	3.400.000	–	–
СВЕГА	789.333	71.195.000	–	339.291

Извор: EVROPA od A do Š, Fondacija Konrad-Adenauer, Beograd, 2003, The MILITARY BALANCE 2003–2004, Oxford University Press, London, 2003.

Балкан ужива прилично повољне природне услове: медитеранска клима, повољан географски и топографски склоп, природни ресурси и друго. Већина балканских земаља има добро развијен систем образовања, добро обучену стручну радну снагу и солидан научно-истраживачки кадар. Његово заостајање у развоју последица је, углавном, историјских услова, пре свега многих ратова вођених на његовом геостратегијском простору, који су утицали на промене у формирању етничке и конфесионалне структуре Балкана и на њихове међусобне односе. Спољни фактори: агресија, окупација и друго такође су утицали на развој Балкана у целини и појединих његових субјеката посебно.

Савремени Балкан карактерише мултиетничност, мултиконфесионалност и мултикултуралност. Богатство у наслеђу и постојању тих различитости, нажалост, није коришћено и не користи се као предност и средство обогаћивања привредног, културног и другог развоја, већ пре и више као повод за несугласице и међусобне сукобе.

За Балкан је поодавно скована синтагма да је то *европско буре барута*. Данас се сматра и у многим радовима реномираних геополитичара и стратега истиче (Бжежински, Хантингтон) да је то једно од најосетљивијих кризних подручја у свету, поред Блиског истока, Централне Азије и Корејског полуострва. Корени таквом стању и квалификовању Балкана налазе се у његовом геостратегијском положају, његовој историјској прошлости и савременој стварности.

Као раскрсница са које путеви из Европе воде у Азију и Африку и спајају ова три континента, Балкан је био центар на којем су вековима настајали и нестајали поједини народи и њихове државе; долазиле и одлазиле/нестајале велике светске империје; сусретале се и сукобљавале велике светске политике и цивилизације. Све те и друге околности утицале су на развој Балкана и обликовање његове геополитичке и национално-конфесионалне специфичности.

Успон и пад Римске империје

Врхунац своје моћи и крајњег домета свог простирања Римска империја доживела је у другом веку новог доба. Томе су претходила велика освајања и на Истоку и на Западу и жестоке борбе против побуна и устанака унутар Империје и борбе против масовне најезде племенских и других хорди са севера и са истока, како према источном, тако и према западном делу Империје.

Економски и финансијски исцрпљена ратовима и услед бројних унутрашњих слабости, Римска империја је ушла у кризу и већ крајем четвртог века (395) подељена је на два царства: Источно и Западно.³ Западно римско царство трансформисано је у неколико самосталних држава, а Источно исте године (395) – у Византију. Значајан део тих догађања одиграван је управо на Балкану, где су рођена два добро позната римска владара и војсковође: Диоклецијан у Сплиту 243.⁴ и Константин I Велики у Нишу 280. године.⁵

Борбе за превласт најпре унутар Империје, а затим и унутар оба царства погодовале су најезди племенских хорди, које су се сукобиле са староседеоцима и освајале своје позиције на Балкану. Огромна ма-

³ *Војна енциклопедија*, том 8, стр. 312–313, Београд, 1958.

⁴ Римски војсковођа и владар, којег је војска 284. године изабрала за цара. Владео је источним делом Империје до 305. године, када је абдицирао и повукао се да живи у Салону (Сплиту), где је подигао монументалну палату (*Војни лексикон*, ВИЗ, Београд, стр. 836). Диоклецијан је био иницијатор идеје о подели Римске империје на посебна два римска царства.

⁵ Римски војсковођа и цар од 305–337. године. Савладао је све своје ривале за римски престо и 324. године постао једини владар Римске империје. Цар Константин је укинуо паганство и хришћанство прогласио државном вером.

теријална разарања, која су пратила та догађања,⁶ уништење или протеривање староседелаца и друге девистације, уништиле су римску цивилизацију у оквиру Источног римског царства која је била пустила дубоке корене на Балкану. Сличну судбину, али нешто касније, доживела је и античка Грчка, култура и наука.

Досељавање Словена и формирање словенских држава на Балкану

Досељавање Словена на Балкан обележило је другу половину првог миленијума. То није било безболније и са мање последица у односу на етничку и цивилизацијску структуру Балкана него досељавање њихових претходника – Хуна, Гота, Сармата и других. Досељавање Словена на Балкан, наима, праћено је, такође, борбама и уништавањем тековина претходних цивилизација, пре свега, римске и хеленске, а вођене су и многобројне и жестоке борбе између словенских народа и њихових држава у настајању.

До пред крај првог миленијума, на Балкану је формирано неколико самосталних словенских држава, од којих су неке у појединим временским периодима стављале под своју контролу скоро читаве територије и народе Балкана. То је био нарочито случај са Бугарском, а касније и средњовековном Србијом.

Историчари су забележили да је још у седмом веку, на северу Балкана, створена посебна држава карантинских Словена (Самова држава), која се касније уклопила у Аустрију/Аустро-угарску и у средњем веку се не спомиње као посебан државни ентитет. Скоро у исто време, нешто јужније, формирана је и *Хрватска* из чијих су племенских заједница најпре настала три државна језгра: Далматинска Хрватска; Лика, Крбава и Гацко и Посавска Хрватска. Већ крајем десетог века, Хрватска постаје краљевина и у одбрамбено-офанзивним борбама против Млечана, Бугара и Мађара остварује свој највећи успех и проширење, да би релативно брзо (већ 1097) потпала под власт Мађара.

У шестом веку, на источном делу Балкана, створена је Бугарска, која се врло брзо ширила, како према западу, тако и према северу. Већ на почетку осмог века Бугарска се простирала између венца Балканских планина и Црног мора, а сто година касније заузимала је територије источно од реке Тисе, подручја Бранковине и Београда. У том ширењу ратовала је са Србима, Хрватима, Мађарима и Французима. Највећи успон доживела је почетком десетог века, за време владавине цара Симеона који је ратовањем своје територије проширио на Тракију, Македонију, данашњу Албанију, Поморавље и Срем.⁷

---

⁶ У походу према југу, на пример, Хуни су под Атилом 441. године освојили Ниш, браниоце града и становништво поубијали. Сличну судбину доживели су многи други градови на Балкану.

⁷ *Војна енциклопедија*, том 2, стр. 156–158.

На просторе данашње Србије и Црне Горе Словени, претежно у малим племенским заједницама, почели су се досељавати, као и у Бугарску, у шестом веку. У наредном периоду те мале племенске заједнице су груписане у две посебне државе: Рашку и Зету, које су водиле жестоке и дуготрајне борбе против византијске и мађарске експанзије. Значајан прелом у развоју српске државе учињен је у време Стефана Немање који је наведене две државе ујединио у једну. У току двовековне владавине династије Немањића (1170–1370) Србија је достигла врхунац своје моћи и територијалне распрострањености у време цара Душана, који је низом ратова освојио Македонију до реке Местре, Албанију и Епир до Коринтског залива. После цара Душана, који је био прогласио себе царем Срба и Грка, српска царевина се практично распала на неколико малих и слабашних „краљевина“ и тако постала лак плен Турака.

Словени су нешто касније (у седмом веку) населили и територије садашње *Босне и Херцеговине*, које су се извесно време налазиле у саставу српских држава, да би половином десетог века био отпочет процес формирања посебне државе. Највећу територију и најмоћнију државност Босна је достигла у четрнаестом веку, у време владавине бана и краља Твртка (1353–1391).

За словенске народе и њихову даљу будућност од посебног значаја било је и њихово верско опредељење. Ривалство између источне и западне цркве имало је снажан утицај на Словене који нису донели собом своју посебну веру. Тако је и једна и друга црква, у својим међусобним борбама желела и настојала да досељене Словене на Балкан придобије за себе, па су Словени који су насељавали источне пределе Балкана приступали источној (православној вери).

Ривалство које је оптерећивало односе две хришћанске вере пренето је на ривалство верски подељених балканских народа, које ће још више доћи до изражаја доласком Турака и ислама с њима на Балкан.

Крсташки походи и Балкан

Крсташки походи (осам), у прва три века другог миленијума, које су предводили витезови Западне и Средње Европе ради одбране хришћанства и ослобађања Христовог гроба имали су велике последице на Балкан и његове народе.

Главни правац великих крсташких похода са исходиштем у западној Европи (Француска, Немачка, Северна Италија) водили су управо преко Балкана. Организација тих похода патила је од бројних недостатака, па и ваљане логистичке подршке. Они су потврдили народну изреку (можда је у њихово време она и настала) тешко селу којим војска прође. У недостатку одговарајуће логистичке подршке, на име, крсташи су се ослањали претежно на локалне изворе, најчешће без материјалне надокнаде, због чега су често долазили у сукоб са органима локалних власти и народа.

У време Првог крсташког рата, на пример, крсташки су са око 10.000 људи које је организовао и предводио Готије Гоља, јуна 1096. из Земуна прешли у Београд, где су од команданта града затражили храну. Пошто он није могао да удовољи њиховим захтевима, јер жетва још није била обављена, прешли су на пљачкање, што је довело до борби са гарнизонам. У другом таласу од око 20.000 људи крсташки су опљачкали и спалили напуштен Београд.⁸ Лако је претпоставити да ни други градови нису пролазили много боље.

Крсташки походи су настављени у неодређеним интервалима, боље или лоше организовани, али готово увек преко брдовитог Балкана. Трећи крсташки поход организовао је и предводио немачки државник и војсковођа Фридрих I Барбароса. Његова бројна војска (наводно чак око 100.000 крсташа) на путу од Београда до Ниша у лето 1189. наилазила је на сукобе са наоружаним Србима. Међутим, у Нишу се Фридрих Барбароса састао са Стефаном Немањом, који му је понудио помоћ своје војске у случају сукоба са византијском војском.

Крсташки походи и друга кретања у прва три века другог миленијума имали су значајан утицај на развој Балкана у наредном периоду. Међутим, најзначајнији догађај, који је оставио најдубље трагове и далекосежне последице на Балкану, представљало је турско освајање и окупација Балкана која је трајала више од шест стотина година.

Отманско освајање и окупација Балкана

Отманским походима на Балкан претходила су велика померања народа из централне и југозападне Азије према Европи, у оквиру којих је било и досељавање Словена на Балкан. У таквим условима, средином тринаестог века у Малој Азији, на граници ослабљене Византије, прилично брзо и неочекивано се појавила једна добро организована државно-војна творевина, претходница потоње Турске, која је своја даља надирања усмерила према западу. Већ 1326. године њене трупе запоседају западне обале Мраморног мора, а 1363. заузимају Једрене, одакле усмеравају правац даљих војних освајања према Балканском полуострву. Византија није била способна да се успешно супротстави том надирању, а то нису биле ни Бугарска ни Србија. Релативно брзо, 1371. године Турци су поразили Србе на реци Марици, затим су 1385. заузели Софију, 1386. Ниш, 1387. Солун, да би 1389. године нанели одлучујући пораз српској војсци у боју на Косовском пољу.

Победом Срба на Косовском пољу, међутим, освајање Балкана од стране Турака није било завршено. Операције су настављене за освајање осталих делова Балкана, јужно од Дунава и Саве, а затим и северно од ових река, као и западно од Дрине. Тако су трупе Отманског царства 1459. зазеле Смедерево, 1463. Босну, 1479. Скадар и цело садашњу Албанију, а 1482. и Херцеговину.

⁸ *Војна енциклопедија*, том 5, стр. 52–62.

Од заузимања западних обала Мраморног мора до освајања западних предела Балкана прошло је више од 150 година, а од победе над Србима на реци Марици – више од 110 година. У читавом том периоду вођене су жестоке борбе, како у одбрани балканских народа од Турака, тако и у борбама са Мађарима и Млечанима.

Оно што је било нарочито значајно и што је оставило најдубље трагове турских освајања и турске окупације Балкана јесте да су Турци својим доласком на Балкан донели собом нову, другачију цивилизацију: веру, културу, обичаје, настојећи да је посредним путем наметну балканским народима. Треба, ипак, нагласити, да се званична политика Отоманске империје није ослањала на насилно затирање хришћанства и наметање ислама. Њен непосредан циљ био је редовно убирање данка и регрутовање нових војних контингената, укључујући чак и данак у крви. Међутим, практично понашање војних команданата и локалних органа власти, укључујући давање бенефиција припадницима муслиманске вере у државној служби и привреди, ишло је на намерно преобраћање хришћана, а тиме, нарочито код Срба, и на промену националне припадности.

Освајањем Балкана од Турака престале су да постоје претходно снажно афирмисане словенске државе: Бугарска и Србија, православна Румунија и античка Грчка. Од Црног до Јадранског мора и од Дунава и Саве до источног Медитерана, неких пет векова, постојала је само једна суверена држава – Отоманска империја.

Долазак Турака на Балкан и нестајање наведених држава, народима Балкана нису донели мир и просперитет. Наиме, Турци нису били задовољни освајањем само Балкана; њихове амбиције су биле много веће. Они су имали намеру да наставе продирање према централној и западној Европи и у том смислу предузели су одговарајуће војне операције. Тако је после заузимања Балкана, јужно од Саве и Дунава, све до пред крај осамнаестог века вођена серија аустро-турских ратова,⁹ који су трајали око 250 година. Првих 150 година Турци су били у офанзиви, покушавајући да изврше дубље продоре према централној и западној Европи, да би касније, после велике економске и финансијске исцрпљености и војне изморености, прешли у дефанзиву.

Преносом операција на леве обале Саве и Дунава, Турци су на Мохачком пољу (1526) извојевали велику победу, а затим освојили Будим и озбиљно угрозили мађарско-хрватску краљевину. Охрабрени успесима наставили су напредовање, да би три године касније избили пред Беч и држали га неко време у окружењу. Даљи продор, ипак, нису могли да остваре, јер су Аустријанци организовали одбрану Беча и других градова и организовали Војну крајину у Хрватској и Славонији. У неколико других покушаја, Турска није успела да оствари свој циљ.

⁹ У *Војној енциклопедији*, том I, стр. 368–375 наведени су аустро-турски ратови вођени после битке на Мохачком пољу 1526, у следећим периодима: 1529–1533; 1541–1545; 1555–1562; 1566–1578; 1593–1606; 1663–1664. и 1683–1699.

Исцрпљена вишевековним ратовањем, војска Отоманске империје почела је да губи ударну моћ и одбрамбену способност. Пред крај осамнаестог века (1684) Аустрија је у савезу са Пољском и Млетачком републиком, својим снагама прешла у офанзиву. Дејства је усмерила на протеривање турске војске из Мађарске и даље према југу Балкана. Августа 1686. њене снаге су прешле Саву и наставиле да напредују према југу, наишавши на подршку Срба. Аустријска војска је заустављена на јужним границама садашње Србије и источне Македоније и после извесне консолидације предузела повлачење. Срби, који су учествовали у борбама на страни Аустријанаца, у бојазни од одмазде, напуштали су своја подручја и заједно са аустријском војском повукли се у северне делове Србије и у Војводину (сеоба Срба под Арсенијем Чарнојевићем).

Током осамнаестог века аустријска војска је наставила са нападима и преласцима на десну обалу Саве и Дунава, али не ради ослобађања поробљене Србије, већ пре ради успостављања властите хегемоније на Балкану.

У настојањима Отоманске империје да учврсти своје позиције на Балкану и прошири своју империју на централну и западну Европу, значајну улогу и крупне последице имали су поробљени балкански народи, укључујући и Србе. У аустро-турским ратовима, на пример, Срби су, зависно од ситуације, учествовали у борбама на једној или на другој страни, плаћајући то веома скупо својим животима. Положаје у Војним крајинама, који су представљали бране од надирања турске војске према западу, држали су претежно Срби, а расељавање Срба оставило је, такође, крупне последице на њихов демографски развој и географску распрострањеност. Срби западно од Дрине и северно од Саве и Дунава, учешћем у оружаним снагама Мађарске и Аустрије су, као и Хрвати, давали свој данак за одбрану Европе од отоманских освајача.

Ослобађање и обнављање балканских држава

Врхунац своје моћи и територијалне распрострањености Отоманска империја је достигла средином другог миленијума. Током наредних неколико векова, све се више манифестовала њена економска и финансијска исцрпљеност и војна замореност услед вишевековног ратовања на више фронтова. Данак који је убиран од потлачених народа није могао да покрије трошкове ратовања и да јој обезбеди одржив развој. Нове обавезе које је наметала централна власт, а још драстичније локалне власти утицале су на повећање незадовољства не само широких народних маса, него и велепоседника. Тако је долазило до побуна, подизања устанака и ослободилачких ратова у покореним балканским државама.

Током читаве турске владавине, готово у свим балканским државама и на свим територијама непрекидно су вођене борбе за ослобађање од турске зависности, да би крајем осамнаестог и на почетку деветнаестог века прерасле на устанке и ослободилачке ратове. Тај процес, међутим, временски и на други начин није био усклађен. Отпочет је у Црној Гори, пренет је у Србију и ширио се на друге земље Балкана.

Своју независност, после дуготрајних борби, Црна Гора је извојевала 1796. године. Мада је она, као тампон-зона између Отоманске империје и Млетачке републике, имала знатно повољнији положај него други потлачени народи Балкана, слободарски црногорски народ је готово непрекидно водио борбе против турских освајача. Одлучујуће битке водио је управо 1796. године, у којима је погинуо турски војсковођа Бушетлија, после чега је Црна Гора и формално постала независна.

На почетку деветнаестог века (1804) Срби су се дигли на устанак, који је после вишегодишњих борби угушен. У тим борбама изгинуо је велик број устаника, а део Срба је отишао у изгнанство. Насталу демографску празнину у срцу Србије (Шумадији) попунили су досељеници из Црне Горе и Херцеговине.

Други српски устанак (1814) релативно је брзо пренет од оружане борбе на колосеке дипломатије, путем које је Србија јачала своју аутономност и потврђивала државност, али и даље у оквиру Отоманске империје. Ради остваривања пуног суверенитета, Србија је, када су за то створени повољнији услови, водила два рата против Турске: 1876/77. и 1877/78. године. Резултат тих ратова био је међународно признање Србије Санстефанским мировним уговором и одређивање њених јужних граница према одлукама Берлинског конгреса од 1878. године. Тим одлукама Србија није била задовољна, што ће се испољити у даљем развоју догађаја.

На турску окупацију Грци су, као и други хришћански народи Балкана, одговарали честим побунама и устанцима са већим или мањим успехом. Устанци у Србији почетком деветнаестог века снажно су побудили ослободилачке тежње Грка и подстакли их на интензивирање припрема за дизање устанка до којег је дошло 1821. године. Устанак је прерастао у Грчки рат за ослобођење, који је трајао све до 1829. године, када је Једренским миром Турска признала независност Грчке.

Бугари су, такође, као и други потлачени народи Балкана, пружали организован отпор окупатору. Често су дизали устанке и побуне, од којих су значајнији они од 1595, 1687. и други. Устанак од 1850. године је угушен, али ослободилачки покрет бугарског народа је доbio нов замах. У тако узаврелим условима, у Букурешту је 1871. године формирана привремена влада, а у српско-турском рату (1876/77),

као и у руско-турском рату (1877/78) учешће су узели бугарски добровољци. Одлукама Санстефанског мира (1878) формално је призната независност Бугарске, а на Берлинском конгресу поближе су одређене њене границе.

Албанци, у великој мери исламизирани и уклопљени у систем Отоманске империје, нису били посебно заинтересовани за ослобађање од турске окупације. Побуне које су се јављале биле су резултат непопуларних мера које је доносила централна власт у Цариграду, а односиле су се на додатне обавезе народа и велепоседника. Они се нису придружили устаницима других народа на Балкану. Штавише, Албанци (око 10.000) учествовали су на страни Турске у грчко-турском рату двадесетих година деветнаестог века. Борба Албанаца била је усмерена на уједињење свих Албанаца на Балкану у једну државу (платформа Прве Призренске лиге) и на побољшање положаја велепоседника, који су, уз подршку Аустро-угарске и Италије 1912. године дигли побуну, прогласили независност Албаније и формирали њену привремену владу. Децембра исте године у Лондону је одржана конференција на којој је донета одлука о формирању државе Албаније, прве у историји тог народа, која је потврђена на Конференцији великих сила у Лондону, одржаној августа 1913. године. Наведеним одлукама територија садашњег Космета припала је Србији, а границу између две државе утврдила је посебна Комисија за разграничење.

На процес ослобађања Босне и Херцеговине од турске окупације утицале су бројне околности. Исламизација, подстицана ослобађањем муслимана од харача и давања им других привилегија, укључујући могућност служења и неограниченог напредовања у државној служби, итд. пустила је дубље корене у Босни него у већини других делова Балкана. Међутим, додатне обавезе које су централне власти наметнуле народима, па и велепоседницима, наишле су на отпор ширих народних маса који је кулминисао Босанско-херцеговачким устанком 1875/76. Немоћ Турске да тај устанак угуши искористила је Аустро-угарска да оствари своју тежњу за проширењем доминације и на ово подручје. Ослањајући се на одлуке Берлинског конгреса (1878), Аустро-угарска је окупирала БиХ, а касније (1908) извршила је и њену анексију. Атентат извршен на престолонаследника Фердинанда 1914. године узет је као повод, према неким „историчарима“ и као разлог, за отпочињање Првог светског рата. Тако БиХ, као једна од средњовековних српских држава, није извојевала ослобађање од Турака и проглашење своје независности.

Период турске владавине у Македонији карактеришу крупне етничке промене и честе борбе македонских народа против турске власти. У шеснаестом веку на подручје Македоније досељен је знатан број Турака. Крајем седамнаестог века знатан број Македонаца напустио је територију Македоније заједно са аустријском војском у по-

влачењу. Нануштене пределе населили су Албанци и Турци. Тако је, упоредо са исламизацијом дела Македонаца, мењан етнички састав Македоније.

Најраспрострањенија форма отпора турској власти у Македонији била је хајдучија, из које се временом развио организован масовни покрет (устанак 1689). У Солуну је 1893. године створена Унутрашња македонска револуционарна организација – ВМРО са задатком да за Македонију избори аутономију, као први корак ка независности. На том плану уследило је неколико побуна и устанака, укључујући Илинденски устанак 1903. и формирање привремене владе августа исте године. Македонија, међутим, није успела да се ослободи од турске окупације и да оствари своју независност.

Све време турске владавине на Балкану Хрватска није имала пуну државност, али су њени припадници у саставу оружаних снага Мађарске и/или Аустро-угарске, учествовали у свим борбама против турских освајача. Хрвати, као и други народи који су потпадали под Аустро-угарску, учествовали су у Првом светском рату на страни Централних сила. После тог рата, Хрватска, БиХ, Словенија и Македонија укључене су у нову државну заједницу Јужних Словена – Краљевину Југославију.

Балкански ратови – узроци и последице

Новоослобођене балканске земље, нарочито Србија, Бугарска и Грчка, а затим и Албанија, нису биле задовољне крајњим резултатима својих борби за ослобођење и стицање независности. Свака од њих сматрала је да су им одлукама Берлинског конгреса и других међународних форума одузети делови територија који им историјски и по другим основама припадају. То је био главни разлог за отпочињање нових ратова чији је главни циљ био – потпуно ослобађање балканских територија, њихова прерасподела и, евентуално, освајање нових. (Са истим циљем вођен је и српско-бугарски рат 1885. године.)

Први балкански рат (1912/13) заједнички су отпочеле и водиле Србија и Бугарска, којима су се прикључиле Црна Гора и Грчка. После вишемесечних жестоких борби (октобар 1912 – мај 1913) балкански савезници су од Турака преузели готово све балканске територије, па је она била принуђена да 30. маја исте године потпише Мировни уговор у Лондону, којим је потврђена ранија одлука о давању независности Албанији и прикључењу Космета Србији.

Међутим, у току овог рата неке земље-савезнице настојале су да ставе под своју контролу неке од ослобођених територија које им пре тога нису припадале. Бугарска је, на пример, запосела Македонију, а Србија је покушала да анектира северне делове Албаније и да обезбеди себи излаз на море. Пошто су Италија и Аустро-угарска осујетиле

намере Србије, то се и она окренула према Македонији. Тако је спор између Срба и Бугара водио отпочињању новог балканског рата.

Други балкански рат отпочела је Бугарска изненадним нападом на Србију и Грчку, ноћу 30. јуна 1913. године. Црна Гора је подржала Србију у њеној одбрани. У том рату узели су учешћа Румунија и Турска против Бугарске која је претрпела потпун пораз, па је затражила примирје. Спор је решен Букурештанским миром од 10. августа исте године по коме су Бугарској одузете све спорне територије и извршена њихова поновна прерасподела. Србији је, на пример, дат добар део Македоније; Грчка је добила део Македоније, Албаније и Тракије; Турској је враћено Једрене са око 12.000 km² и др.

Први балкански рат, у суштини, био је ослободилачки, док је Други имао освајачки карактер. У оба балканска рата ратујуће стране су претрпеле велике губитке у људству и велика разарања. Губици у људству (погинули, рањени, нестали) процењени су на око 310.000 (не рачунајући турске губитке), од тога 71.000 Срба и 11.200 Црногораца.¹⁰

На основу догађања током ослобађања од Отоманске империје, почетног поселања и прерасподеле ослобођених територија, формирања националних држава и друго, у терминологији светске геополитике скован је појам *балканизација* (Balkanization) у смислу „поделе једног региона или територије у више мањих, често међусобно завађених земаља, што је био случај на Балкану у првим годинама двадесетог века“.¹¹ После најновијих догађања на Балкану, овај термин ће вероватно још више и још чешће бити коришћен.

Два светска рата – последице по Балкан

Први светски рат отпочет је на Балкану, који није био заобиђен ни у Другом светском рату. У оба светска рата узели су учешћа сви балкански народи и све државе на Балкану, али не сви на исти начин, на истој страни и са истим последицама; једни са мање, други са више ангажовања, једни са мање, други са више последица, зависно од унутрашњих услова, односа агресора према њима и њих према агресору.

На почетку Првог светског рата на Балкану је било седам независних држава: Албанија, Бугарска, Црна Гора, Грчка, Румунија, Србија и Турска. Три националне заједнице: хрватска, словеначка и босанско-херцеговачка биле су под Аустро-угарском и њихови припадници борили су се на страни агресора. Од седам наведених држава Србија је била прва и највећа жртва. Пружила је најјачи отпор и поднела највеће губитке у људству. На страни Србије неко време била је Црна Гора. Остале земље биле су или на страни агресора (Бугарска и

¹⁰ *Војни лексикон*, стр. 791–792.

¹¹ The AMERICAN HERITAGE DICTIONARY, New York, 1973.

Турска), покушале да одрже неутралност (Румунија и Грчка) или су одмах на почетку рата прихватиле окупацију (Албанија).

Повод за напад на Србију (и за отпочињање Првог светског рата) био је атентат у Сарајеву на аустроугарског престолонаследника Франца Фердинанда. Напад је отпочет офанзивом широких размера, 12. августа 1914. године. После једногодишњих офанзивно-дефанзивних операција (Церска, Колубарска и др.), вођених између две супротстављене војске, српске снаге су, пред изразито надмоћнијим непријатељем биле присиљене на повлачење и прегруписавање у јужним пределима своје територије. У таквој ситуацији донета је одлука да се српска војска повуче преко Црне Горе и Албаније на Приморје, линија Драч–Скадар, где ће се, уз помоћ савезника реорганизовати и решити питање њене даље употребе.

У јесен 1915. године српска војска је била у врло тешком положају. Са севера је била изложена нападима аустро-угарских и немачких снага, са истока снага бугарске армије и са побуном Албанаца на југу. Све то без обећане помоћи савезника у људству и материјалу (храни), одбијеном претходно постављеном захтеву савезницима да објаве рат Бугарској и спрече њен напад на Србију и капитулације црногорске војске. У таквим условима Влада и Врховна команда српске војске доносе смелу одлуку (новембар 1915) о повлачењу кроз непријатељски расположену Албанију, по изузетно тешком терену и времену и уз неизвесност да ли ће и где савезници прихватити српску војску.

Крајем децембра српске трупе су стигле у Скадар и Драч, где савезници нису били стигли да их прихвате, па су оне морале да продуже повлачење још 160 km до Валоне, где су им савезници организовали прихват и пружили неопходну логистичку подршку.

На почетку офанзиве удружених аустро-угарских, немачких и бугарских снага и вишекратног покушаја непријатеља да опколи главнину Српске војске, она је имала око 420.000 људи. На Косово је избило око 300.000, а преко Црне Горе и Албаније одступало 220.000.¹² Из Валоне је на одредишта пребачено око 170.000, на Крф 151.828, у Бизерту 13.000 и у Француску (на Корзику) око 5.000.¹³

После неопходног опоравка и реорганизације, Српска војска је у пролеће 1918. пребачена у Грчку, на Солунски фронт, ради прикључења савезничким снагама и њиховом учешћу у општој противофанживи. На Солунски фронт пребачено је укупно 130.215 људи: 6.025 официра и 124.190 војника и подофицира. После пробијања Солунског фронта, средином септембра 1918. године, Српска војска је готово усиљеним марш-маневром наступала, често испред савезнич-

¹² *Војна енциклопедија*, том 7, стр. 332. Према другим изворима, међутим, број Срба који су се повлачили кроз Албанију био је знатно већи, јер су се војсци придружили и цивили.

¹³ *Исто*.

ких снага и без адекватне ватрене подршке, да би за нешто више од месец дана, крајем октобра, избила на обале Саве и Дунава (Београд је ослобођен 1. децембра), одакле је продужила дејства према северозападу ради ослобађања јужних Словена од аустро-угарске окупације. На Солунском фронту и наставку операција Српска војска је имала 42.725 погинулих и рањених или једну трећину снага којима је дошла на фронт. Крајњи резултат био је стварање нове државе – Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

Црна Гора, као независна и суверена држава, одбила је понуду Аустро-угарске да буде неутрална у аустро-угарско-српском спору. Прогласила је општу мобилизацију и 5. октобра прекинула дипломатске односе са Аустро-угарском. Успоставила је непосредну војну сарадњу са Србијом, укључујући заједничку израду оперативног плана за одбрану од аустро-угарске агресије. Када је октобра 1915, после Колубарске операције, аустро-угарска војска прешла у офанзиву на Србе, војска Црне Горе је извршила прегруписивање и у духу заједнички усвојеног оперативног плана предузела одбрану положаја код Берана, Мојковца и на Ловћену. Пред нападима изразито надмоћнијих снага агресора, међутим, јануара 1916. године изгубила је те положаје.

У крајње неповољној ситуацији Влада Црне Горе је предложила агресору преговоре о примирју, али уместо повољног одговора уследио је захтев непријатеља о безусловној предаји. Влада Црне Горе прихватила је тај захтев и одустала од намераваног повлачења своје војске кроз Албанију.

У вртлогу Првог светског рата Бугарска и Турска биле су на страни Централних сила.

Активно учешће Бугарске у том рату отпочето је нападом на Србију 1. октобра 1915. и окупирањем делова њених јужних територија. Спречила је повлачење Српске војске Вардарским правцем ка Солуну, а у борбама на Солунском фронту пружила је снажан отпор нападима савезничких, пре свега српских снага. Тридесетог октобра 1918. године је капитулирала, прихватајући услове Савезничке Врховне команде да Србији уступи Струмицу, Цариград (Димитровград), Босиљград и 161 село, а Грчкој Западну Тракију.

Турска, као савезница Централних сила, није имала значајнијег учешћа у оружаним борбама на Балкану, па практично ништа није добила, нити је нешто више изгубила.

Румунија је и после избијања Првог светског рата настојала да остане неутрална, колебајући се између Антанте (Савез балканских држава) и Централних сила. Међутим, пораз аустро-угарске војске на источном фронту у лето 1916. прекинуо је то њено колебање, па је августа исте године Румунија потписала уговор са Антантом и десет дана касније објавила рат Аустро-угарској и Немачкој. Као награду за двогодишње учешће на страни савезника, Румунија је према Тријанском миру добила Буковину, Трансилванију и источни Банат, а по

Нејинском миру јужну Добруду. Територија Румуније тако је повећана у односу на предратно стање од 137.000 на 294.000 квадратних километара, а број њених становника је повећан од 7,900.000 на 17.300.000 људи.

На почетку Првог светског рата Грчка је покушала да задржи своју неутралност, али је ипак, придржавајући се обавеза из Српско-грчког уговора од 1. јуна 1913. и традиционалног пријатељства са Србијом, пријатељски прихватила српску војску која је долазила из Албаније и дозволила јој стационарање на Крфу, а затим и у Солуну и околини.

Међутим, због своје политике неутралности Грчка је била изложена притисцима Антанте (савезника) и унутрашњим тешкоћама, укључујући и промене влада. Тако је Грчка тек јуна 1917. године приступила општој мобилизацији војске, да би одмах затим ушла у рат на страни савезника.

У току Првог светског рата Албанију су окупирале Италија, Грчка и Србија. Лондонским уговором од 26. априла 1915. Италији је признат приоритет интереса у Албанији, а у току зиме 1915/16. кроз Албанију се повлачила Српска војска иза које су аустро-угарске снаге запоседале северну и централну Албанију. Године 1917. на југу Албаније формиран је Солунски фронт, одакле средином маја исте године Италијани¹⁴ и Французи потискују аустро-угарску војску, а италијански генерал Фереро јуна исте године проглашава независност Албаније под протекторатом Италије.

Крајем Првог светског рата у Албанији су се налазиле италијанске, француске, грчке и српске снаге, против којих се Албанци дижу на оружје. Они, после одласка Француза, приморавају Италијане да се одрекну целе Албаније, а затим нападају и југословенске трупе које су се затекле на територији Албаније. Југословенска војска је 1921. покушала да продре у Албанију на више места, али је, одлуком Конференције амбасадора у Лондону, била принуђена да се децембра 1921. повуче на границу од 1913. године.

Први светски рат за српски народ је представљао почетак његовог изумирања на просторима Балкана, које ће се наставити у Другом светском рату и ратовима вођеним у последњој деценији двадесетог века.

Други светски рат, када је у питању Балкан, у много чему представља неку врсту копије Првог светског рата. На почетку рата на Балкану је било шест независних држава, једна мање него у Првом (Црна Гора је била у саставу Југославије, а у ту државну заједницу јужнословенских народа биле су укључене и територије претежно насељене словенским народима, које су пре Првог светског рата припа-

¹⁴ Када је увидела да снаге сила Осовине почињу да губе, Италија је прешла на страну савезника, а то ће поновити и у Другом светском рату.

дале Аустро-угарској). Понашање тих држава уочи и у време рата било је, у основи, исто као и двадесет година раније. Југославија, у којој су главну реч – када су у питању рат и мир, имали Срби, покушала је да пружи отпор агресору, а то је, нешто успешније, учинила и Грчка. Турска је на волшебан начин избегла рат, док су се Бугарска и Румунија приклониле силама Осовине, а Албанија врло брзо „постала“ део Италије.

Други светски рат, међутим, разликовао се од Првог по томе што је у неким земљама организован и вођен општенародни ослободилачки отпор окупатору, као и по начину окончања рата и даљег развоја појединих земаља. У свим тим догађањима највећа жртва била је Југославија, а у оквиру ње српски народ.

Југославија је ступила у Други светски рат на други начин и у другачијим условима него што је то урадила Србија у Првом светском рату. Србија, је наиме, нападнута и није имала другог избора него да се брани. Југославији су се нудиле неке друге опције, које она није прихватила (прихватила је слоган: „Боље гроб него роб“).

Прилично снажна и уважавана војска Краљевине Југославије ве-ома брзо је поражена, а Југославија освојена. Немци, Италијани и њихови помагачи похитали су да приграбе територије за које су сматрали да им припадају. На читавој територији Срби су били најсуровије кажњавани од окупатора, што се види и по томе да су у заробљеништву задржани само припадници војске Краљевине Југославије српске националности.

На територији Србије организован је први оружани отпор окупатору. Војвода Пећанац, пуковник Драгослав-Дража Михаиловић и партизански вођа Јосип Броз Тито просто су се утркивали ко ће више људи да сврста у своје редове и пошаље их пред немачке тенкове, а касније и у међусобну борбу.

Следећи политику неутралности, Грчка је и на почетку Другог светског рата покушала да остане изван ратних збивања. Општу мобилизацију прогласила је тек пошто су италијанске трупе прешле у напад. У шестомесечним борбама (октобар 1940 – март 1941) војска Грчке нанела је тешке губитке нападачу. Међутим, кратко време после тога, 6. априла 1941, Грчка је нападнута комбинованим немачко-италијанским снагама. И овом нападу грчка војска је пружила снажан отпор који је релативно брзо (после четрнаест дана) сло-мљен. Након тога, Грчка је окупирана и територијално подељена између Италије, Немачке и Бугарске.

Након што су Грчку окупирале силе Осовине, у Грчкој је развијен снажан покрет отпора, који је након ослобођења Грчке од окупатора прерастао у грађански рат (1946–1949). Англо-америчка помоћ у изласку из грађанског рата „везала“ је Грчку за западне савезнике и њен каснији пријем у Северноатлантски пакт (НАТО).

Пре почетка Другог светског рата, Румунија је у својој спољној политици лавирала између два супротстављена тора, да би се пред почетак рата приклонила Немачкој и 23. новембра 1940. приступила Тројном пакту. Јануара следеће године Румунија је дала пристанак за улазак немачких трупа на њену територију. Нешто касније (марта 1941), немачка војска је прешла преко Дунава у Бугарску, одакле је извршена агресија против Грчке и Југославије. Територија Румуније касније је коришћена и за нападе немачких снага на Совјетски Савез. Готово све време рата румунске трупе су учествовале у борбама на источном фронту. Тек августа 1944, када су се снаге Црвене армије нашле на граници са Румунијом, тадашња румунска влада је донела одлуку о прекиду ратних дејстава на источном фронту, прихватила је совјетске услове примирја и изразила спремност Румуније да ступи у рат против Немачке. За све време Другог светског рата, авијација западних савезника интензивно је бомбардовала индустријске центре, саобраћајне чворове и, нарочито, румунска нафтоносна поља Плоешти.

Бугарска је 1. марта 1941. године приступила Тројном пакту, а истог дана немачке снаге су ушле у њену територију, одакле су, заједно са оружаним снагама Бугарске, нападе Југославију и Грчку. Кориштећи те околности, оружане снаге Бугарске окупирале су Македонију, делове источне Србије и грчку Тракију.

Пред крај рата, 5. септембра 1944. године, Совјетски Савез је објавио рат Бугарској, која је одмах затражила примирје, да би неколико дана касније (9. септембра) нова влада Отаченственог фронта објавила рат Немачкој. У завршним операцијама Црвене армије на Балкану, укључујући и ослобађање Југославије, учествовале су и снаге Бугарске народне армије.

Албанија је све време између два светска рата имала доста унутрашњих тешкоћа – побуне, преврати и друго. У својој политици ослањала се претежно на Италију. Међутим, краљ Зогу је 1934. потписао трговински уговор са Југославијом и отказао продужење Тиренског уговора са Италијом. Али, већ на самом почетку Другог светског рата (7. априла 1939) Италијани су се искрцали у Албанију, пошто су претходно бомбардовали са мора и из ваздуха важније центре у приморју и у унутрашњости земље. Отпор Албанаца италијанском окупатору био је слаб, па су Италијани завршили са окупацијом целе Албаније за неких шест дана и одмах затим свог краља прогласили и краљем Албаније. После изласка Италије из круга сила Осовине, у јесен 1943. године окупацију Албаније преузели су Немци.

У време рата, под утицајем и непосредним руководством Комунистичке партије Југославије у Албанији организован је Народноослободилачки покрет, од чијих јединица је у јесен 1944. године формирана Албанска народна армија. Њене јединице су у завршним операцијама учествовале у ослобађању Призрена и неколико других градова на Космету, у Црној Гори и у Рашкој области.

Два светска рата, које су отпочеле и водиле велике империјалне (освајачке) силе, имала су веома крупне последице у односу на Балкан. Све балканске земље и сви балкански народи, једни мање, други више, имали су велике губитке у људству, претрпели велика разарања и заустављени су у развоју. Губитке су имале и оне земље и народи који су били на страни агресора.

Највеће и најпоразније губитке, међутим, имали су Србија и српски народ. Србија је имала огромне губитке у људству у Првом, као и у Другом светском рату. У одступни марш кроз Албанију, на пример, упућено је 245.000 војника, а кућама се вратило мање од једне четвртине. Томе се, наравно, додају губици у претходним биткама, помрли од тифуса, стрељани од стране окупатора и друго, па се у штампи често наилази на податак да је у ратном вихору између 1914. и 1919. године страдало 51 одсто српске мушке популације. Та цена рата је огромна и немерљива. Да ли је она могла бити мања и безболнија? Данас се пред аналитичаре поставља задатак високог приоритета да одговоре на ово и друга слична питања.

Слично се догодило у Другом светском рату. Генерација која је стасавала између два рата одгајана је на традицији, херојским победама и добијеним ратовима. Мало им је говорено о видљивој и невидљивој цени рата и његовим погубним последицама, нарочито у односу на малобројне народе; човек и његове вредности били су запостављени. Због тога и није чудо што су Срби 1941. године прихватили девизу „боље гроб, него роб“.

О храбрости српског ратника и његовој спремности да погине за одбрану традиције или остварење идеала нашироко се причало у нас и у свету. Тако је и Јосип Броз-Тито једном приликом у хотелу „Бреза“ на Тари рекао: „После Пете седнице у Загребу дошао сам овамо (у Београд) јер сам знао да ћу наићи на подршку српског партијског руководства и масован одзив храброг српског народа на устанак“. Био је у праву. Српско партијско руководство зането идејом, а познавајући и карактер српског човека, искрено га је подржало, а храбри српски народ похитао је у борбу. Међутим, из борбе против окупатора, тај народ се релативно брзо углубио у међусобну борбу, у којој су четници, у име краља и отаџбине, убијали партизани и њихове симпатизере, а партизани, у име наметнуте им идеологије, „буржује“, националисте, контрареволуционаре, слуге окупатора и друге.

Поуке из два светска рата нису биле довољне за будуће. Занети ратоборношћу и руковођени неким превазиђеним принципима, Срби су лако гурнути из хладног у нови врући рат.

После „хладног рата“ на Балкану нови – врући рат

После дугогодишњег „хладног рата“, на Балкану је почетком деведесетих година отпочет нови – врући рат. Као серија међунационалних, међуверских оружаних сукоба, с повременим дејствима снага

САД, НАТО и Европске уније, вођен је непуних десет година на читавој територији бивше Југославије (Краљевине, СФРЈ).

Југославија, као државна заједница јужнословенских народа, настала је у специфичним условима: после великог (Првог) светског рата и у процесу ослобађања скоро једне половине њене будуће територије и народа од аустро-угарске доминације. Међутим, већ у првим годинама њеног постојања испољене су извесне супротности између политичких елита уједињених народа. Оне су се односиле првенствено на карактер друштвено-политичког уређења (централистичко или федеративно), које су се пренеле и на међунационалне односе, нарочито на односе између Срба и Хрвата. Резултати тих супротности и међунационалне нетрпељивости испољени су у пуној мери 1941. године кроз покушаје истребљења Срба у Хрватској, где се могу наћи корени почетка оружаних сукоба у Југославији, педесет година касније.

Градитељи друге Југославије (СФРЈ) настојали су да отклоне узроке који су водили деструкцији Краљевине Југославије и догађајима после њеног пада у руке сила Осовине. Међутим, у компоновању нове, друге Југославије (национално идентификовање, територијално разграничење и друго) посејане су нове клице раздора. Супротности које су и у тој новој заједници постојале, укључујући анимозитет једних према другим народима, држане су под контролом владајуће партије и њеног вође, као и специфичношћу њеног геостратегијског положаја; само су понекад и понегде долазиле до изражаја (нереди на Космету, „хрватско пролеће“ и др.). До пуног изражаја оне су дошле тек када је измењен однос снага у свету, а тиме и геополитички и геостратегијски положај СФРЈ, као неке врсте тампон-зоне између два блока и баланса односа снага у Европи.

У битно измењеним геополитичким и геостратегијским условима у Европи, у Југославији су почеле да делују центрипеталне, с једне, и центрифугалне силе, с друге стране, које су водиле оружаним сукобима широких размера и великог интензитета.

Карактер овог рата, као оружане борбе, релативно је лако утврдити и објаснити. Међутим, историчарима, социолозима и другим аналитичарима биће потребно доста времена и напора да утврде и објасне стварне поводе и узроке рата, а нарочито последице које су претрпеле поједине сукобљене стране.

Ратови вођени на Балкану у последњој декади двадесетог века умногоме подсећају на балканске ратове вођене на почетку истог тог века. Такво њихово обележавање не произлази само из њихових размера (захваћених простора), него и циља – да се доврши процес „балканизације“, тј. стварања малих националних држава на једном релативно малом географском простору. Њихов непосредан исход је стварање пет, уместо једне, независних и међународно признатих држава (Словенија, Хрватска, Босна и Херцеговина, Србија и Црна Гора и Македонија), с тим што две од наведених пет држава (Босна и Херце-

говина, Србија и Црна Гора) имају по два државна ентитета (Србија и Црна Гора потенцијално и три), па су подложне даљим могућим променама.

После међунационалних сукоба на Космету, бомбардовања Србије и Црне Горе од стране снага НАТО-а и међунационалних сукоба у Македонији оружане борбе су обустављене. Међутим, већина новостворених држава суочава се с бројним проблемима који носе потенцијалне опасности од могућих нових сукоба.

Нови изазови

И после оружаных сукоба у последњој декади двадесет првог века, Балкан остаје потенцијално „европско буре барута“.

Наведени оружани сукоби, својим исходом, нису решили горуће проблеме који вековима оптерећују народе и државе Балкана. У питању су неусклађеност и неподударност, два битна елемента који чине једну државну заједницу: народ/нација и територија. Ни једна нова држава, бивша југословенска република, изузев донекле Словеније, није једнонационална, нити у постојеће границе укључује све територије које насељавају њени народи. Све оне, и друге балканске државе, вишенационалне су, а неке од њих и вишеконфесионалне. Таква њихова структура, повезана са балканским схватањима, садржи претњу од могућих нових унутрашњих и међудржавних сукоба.

Економске, социјалне и друге последице наведених сукоба изузетно су велике. Велики губици у људству, велика расељавања становништва и велика разарања одразила су се на даље заостајање у развоју и осиромашење огромне већине становништва, а пре свега и најпогубелније – на продубљивање нетрпеливости и мржње између народа и верских скупина. Сукоби на западу Балкана имали су одређен утицај и на његов исток. Све то, и друго, ситуацију на Балкану чини нестабилном, а потенцијално – и ратном.

Неуралгичне тачке на Балкану

На Балкану је приличан број неуралгичних или „врућих“ тачака, које би у одређеним условима могле да се трансформишу у нереди или отворене оружане сукобе. Оне се могу идентификовати према постојању националних мањина у једној земљи, њиховој бројности и територијалној распрострањености, политици и поступцима појединих земаља према националним мањинама у својој земљи и положају свог народа у суседним и другим земљама. У садашњим условима и с погледом у наредни период, Космет је најосетљивија тачка на Балкану и у Европи. Међунационални сукоби вођени на Космету 1998/99, бомбардовање од стране снага НАТО-а 1999. и догађаји после тога

(расељавање неалбанског становништва, нареди у марту 2004. и друго) још су више заострили ситуацију на Космету. Привидан мир у тој српској покрајини одржава се присуством међународних снага, али потенцијална опасност од нових сукоба се наставља.

Просечно једну четвртину становника Македоније сачињавају Албанци, који су насељени претежно дуж границе са Албанијом и по дубини до реке Вардара, укључујући и главни град Македоније – Скопље. После потписивања Охридских споразума, ситуација у Македонији је побољшана, али даљи развој догађаја у великој мери ће зависити од будућег статуса Космета.

Босна и Херцеговина представља једну изузетно сложену државну заједницу. Сачињавају је два државна ентитета и три националне и верске заједнице. Односи између државних ентитета нису на завидној висини, а међунационални и међуверски односи после четворогодишњег рата, који је управо у БиХ био најсуровији и са обележјем међунационалног и међуверског сукоба, вероватно су гори него било када у историји. Привидни мир у БиХ, као и на Космету, одржава се под контролом међународних снага. Њихово евентуално превремено повлачење могло би да отвори путеве за нове сукобе.

Државна заједница Србија и Црна Гора је на стакленим ногама. Руководство Црне Горе већ дуже време инсистира на њеном издвајању из те заједнице и постављање односа са Србијом на другачијим, рационалнијим односима. Одуговлачење са решавањем тог проблема води новим изазовима; продубљивање нетрпељивости је очигледно, а паролe као „Србе на врбе“ нису нимало безазлене.

Оптерећеност (и окупираност) српског руководства са Хагом и односима са међународном заједницом уопште, тражењем решења за Космет и државну заједницу, одваја га од решавања унутрашњих проблема, којих није мало. Спорост у спровођењу друштвене трансформације и економске транзиције, неефикасан обрачун са корупцијом и спор економски опоравак продубљују постојеће или производе нове проблеме. Одлив мозгова и мишића се наставља несмањеним темпом што даље утиче на интелектуално и материјално осиромашење Србије. Све су то питања која детерминишу унутрашњу (де)стабилност и спољну безбедност земље.

Хрватска је вековима била вишенационална, често називана заједница Хрвата и Срба. После Другог светског рата и, нарочито, после „трећег балканског рата“ српски елеменат у Хрватској је редуциран од 23 одсто на почетку двадесетог века на пет до шест одсто, сто година касније. Хрватска, међутим, и даље има приличну националну мањину Мађара, Италијана, Чеха и других. Актуелно хрватско руководство настоји да међународној јавности прикаже како су у Хрватској скоро идеално решена питања националних мањина, али се ипак повремено јављају проблеми у односима са Италијом, Словенијом, Босном и Херцеговином, Србијом и Црном Гором.

Бугарска има бројну турску, а Румунија мађарску националну мањину. Међутим, пошто су ове земље већ постале део Северноатлантског савеза (НАТО) и ускоро треба да буду укључене у ЕУ, то ће се питање њихових националних мањина решавати према европским стандардима.

Косметска криза

Постојећа ситуација на Космету изузетно је сложена и експлозивна. Космет је данас, процењују многи политички и војни аналитичари и стратеги, једна од најосетљивијих тачака и жаришта сукоба на Балкану и у Европи. Такво стање је последица његовог историјског развоја, током којег су на једном малом простору настајале, сусретале се и сукобљавале две цивилизације: српска православна и турско-албанска исламска.

Космет су вековима (од друге половине првог миленијума) насељавале две етничке скупине сада познате као Срби и Шиптари (Албанци) које никада нису живеле у слози, већ више у међусобном трвењу и сукобљавању. Етничка, касније и верска структура, као и положај једних и других, мењана је зависно од текућих унутрашњих околности и спољних утицаја. У време династије Немањића, на пример (територију садашњег Космета Стефан Немања је одузео од Византије 1152 године), Срби су фаворизовани, а у време турске окупације фаворизовани су Албанци. Све време отоманске окупације, наиме, подстицана је мржња Албанаца према Србима који су приморавани на исламизацију и албанизацију. У таквим условима, укључујући сеобу Срба под Арсенијем Чарнојевићем, значајно је измењен национални и верски састав на Космету.

Оснивање нове албанске државе (1913), прве у историји Албанаца, и поновно званично укључење Космета у састав Србије, наишло је на оружани отпор Албанаца. Српска војска је жестоко реаговала и, према неким изворима, у периоду уочи Првог светског рата, погубила или са Космета протерала на десетине хиљада Албанаца.¹⁵ Тиме је посејано ново семе раздора између Срба и Албанаца на Космету.

Између два светска рата српска (југословенска) страна је учинила извесне напоре да поправи етничку структуру Космета, али не много, и да доведе до измирења два завађена народа. Досељавање српских колониста, репатријација Турака и спровођење велике аграрне реформе водило је даљој одвојености косметских Срба и Албанаца.

У току Другог светског рата већи део Космета био је прикључен Албанији и прогон Срба, нарочито колониста, био је интензивираан, док су врата за досељавање на Космет Албанаца из Албаније била

¹⁵ Anna Matveeva and Wolf-Christian Paes, *THE KOSOVO SERBS. An ethnic minority between collaboration and defiance*, Bonn International Center for Conversion, June 2003.

широм отворена. После рата војсци и органима унутрашњих послова друге Југославије (СФРЈ) било је потребно доста времена и напора да заведу ред и поредак на Космету и да се обрачунају са одметнутим наоружаним Албанцима.

Прве две деценије после Другог светског рата, под контролом партије и органа унутрашњих послова, на Космету је одржаван привидан мир. У свету је било прилично раширено мишљење да су Албанци на Космету били подређени, али, објективно, Срби су, изван структура власти и партије, били у великој мери обесправљени и незаштићени. Исељавање Срба под разноврсним видовима претњи и притисака непрекидно је текло.

Осуда органа унутрашњих послова СФРЈ због наводне злоупотребе надлежности на Космету (Брионски пленум 1966) дала је већу слободу Албанцима и албанском косметском руководству да отвореније и агресивније наступе у тражењу својих права. Смишљено су градили стратегију и тактику неопходну за остваривање свог крајњег циља, чијој су примени и избору средстава и метода за то прибегавали постепено (најпре побуне и демонстрације седамдесетих и осамдесетих, а затим и оружана борба деведесетих година). У овом двадесетогодишњем периоду са Космета је исељено више од 200.000 Срба и другог неалбанског становништва.

Хронична затегнутост између највеће две етничке групације на Космету – Албанаца и Срба, кулминирала је 1989. године, после „укидања“ аутономије Космета. Одговор на то биле су велике демонстрације 1990/91. и састанак Скупштине Космета на којој су били само Албанци. На тој скупштини, која је одржана у тајности, проглашено је „Косово-република“¹⁶ и донета је одлука о формирању паралелних органа власти на Космету. За председника „Републике-Косово“ изабран је Ибрахим Ругова, који је као умерени политичар касније тражио преговоре и нудио решења (гарантовање останка Срба на Космету, очување српских споменика и изградња добросуседских односа) на која је са српске стране (Милошевић) одговарано: „Космет је српски, на Космету је мир и немамо шта да разговарамо“.

У оквиру структуре паралелне албанске власти на Космету, формирано је и „Министарство одбране“. За првог министра именован је извесни Хајзер Хајзерај, чији је главни задатак био да организује албанску полицију и војску, односно албанске оружане снаге, означене акронимом ФАРК.¹⁷ Елементи ових снага, у периоду од 1990. до 1993. усмеравали су своја дејства, углавном, против званичне полиције и

¹⁶ Проглас је био формулисан тако „да Косово буде независан и равноправан ентитет у оквиру Југословенске федерације и као равноправан субјект са осталим ентитетима у Југославији“ (Andreas Heinemann-Gruder and Wolf-Christian Paes, *Mobilization and Demobilization of the KLA*, Bonn International Center for Conversion, Bonn, 2003, p. 5).

¹⁷ То је, у ствари, била реализација одлука Треће Призренске лиге о формирању Албанске ослободилачке армије.

Албанаца лојалних званичној власти. Године 1993. главнина ФАРК-а је разбијена и један њен део прешао је у Албанију, где је наставио регрутовање нових присталица и припреме за устанак.

У време драматичних збивања у Албанији 1996/97. важну улогу имали су елементи ФАРК-а. Тадашњи министар одбране „Републике Косово“, Ахмет Краснићи, погубљен је 21. септембра 1998. и за вршиоца дужности именован је од стране председника привремене „влада Косова“ Букушиа, Халил Буцај. У процесу расула војске Албаније 1997. припадници ФАРК-а дошли су у посед великих количина оружја и муниције.

Пошто су снаге ФАРК-а у Албанији знатно ојачане и оспособљене, а на Космету су оружане формације већ предузимале терористичке и друге акције широких размера, донета је одлука о преласку у општи напад. Из Албаније су, крајем јуна 1998, пребачене три добро опремљене бригаде које су се спојиле са око 3.000 наоружаних Албанаца. Новембра исте године из Албаније је у подручје Призрена пребачена још једна бригада.

Из укупних снага ФАРК-а, крајем 1998. издвојен је њихов војни део, означен као „Ослободилачка војска Косова“ (КЛА, односно УЧК), која је оспорила легалност председника Ругове и његов захтев да се борба косметских Албанаца за независност подвргне политичкој контроли. Главну реч у даљем руковођењу борбом преузели су Тачи и Харадинај.

У другој половини 1998. године, КЛА (УЧК) са својим јединицама (више од 150 „бригада“), прекрила је скоро читав Космет. У њеном саставу, поред више од 20.000 косметских Албанаца, било је и око 5.000 страних добровољаца и плаћеника, претежно оних који су се претходно борили у Хрватској и БиХ, укључујући и 400 америчких Албанаца организованих у посебну „Атлантску бригаду“. КЛА је добила моралну подршку и материјалну помоћ не само од косовске дијаспоре, него и од специјалних служби САД, Немачке и неких других држава.

Пошто Србија није покушала да реши проблем политичким средствима и дипломатским путем, то је средином 1998. године прибегла употреби оружане силе. Тако су распламсане борбе на Космету довеле до бомбардовања читаве територији СЦГ од стране снага НАТО-а, што је имало огромне и дугорочне последице.

Етничка и верска структура Космета друга је болна тачка, која ће детерминисати његов развој и развој Србије. Претходно је речено да су на Космету вековима настајале промене у овој области у корист или на штету једне или друге стране. Међутим, највеће и најдрастичније промене настале су у другој половини двадесетог века.

Према статистичким подацима из разних извора, број Албанаца на Космету више је него удвостручен: од 532.000 у 1948. повећан је на 1.590.000 у 1981. години (процењује се да их је сада око два милиона). У истом периоду број Срба је преполовљен – од око 435.000 у 1951. на око 280.000 у 1981. години. После НАТО бомбардовања (1999) број

Срба на Космету је још једанпут преполовљен и сведен на мање од пет одсто целокупне косметске популације. Неизвесно је да ли ће се остварити очекивани повратак расељених Срба.

Балканске великонационалне амбиције

Народи Балкана носе на својим леђима тешко бреме прошлости. Услови у којима су живели и развијали се усмеравали су их у два дивергентна правца: у територијалну распрострањеност, с једне, и националну хомогеност, с друге стране. У таквим условима готово код свих балканских народа развијале су се великонационалне/великодржавне амбиције, које су подржаване и подстицане са разних страна, узроковале честе оружане сукобе и кочиле њихов развој. Такве амбиције настајале су и гајене првенствено с позивом на историјско наслеђе и на територијалну распрострањеност појединих држава и народа.

Грчка је једина балканска земља која је постојала пре и после Христовог рођења. Заузимала је широке просторе јужног Балкана и Средоземља. Отуда се код одређених интелектуалних и других кругова Грчке и неких њених политичара појављују идеје о великој Грчкој која би обухватала делове Македоније, албански део Епира, источне делове Турске и/или јужни део Бугарске.

Бугарска је једна од првих и у то време најмоћнијих словенских земаља на Балкану. У раном средњем веку заузимала је широке просторе источног и централног Балкана. Позивајући се на те и друге чињенице, одлуке Санстефанског мировног уговора и друго, у Софији се повремено јављају амбиције о великој Бугарској која би обухватала читаву Македонију, делове источне Србије и северне Грчке.

Србија је у средњем веку била врло уважавана држава. Највећи државнички домет и територијалну распрострањеност доживела је средином четрнаестог века, у време цара Душана. У то време, и касније, у процесу демографског развоја, укључујући миграциона кретања, Срби су населили значајне просторе југоисточног и северозападног Балкана. Ослобађањем од турске зависности, међутим, све територије које су насељавали претежно Срби православне вере нису укључене у обновљену српску државну заједницу. Настојања политичара и других чинилаца моћи и утицаја Србије, усмерени ка уједињењу свих бивших „српских држава“ (Црна Гора, Босна, Македонија) у једну државу, означени су као тежња за стварањем велике Србије.

Хрватска је дуго времена била саставни део Мађарске, односно Аустро-угарске, па су се њене амбиције територијалног ширења поклапале, у основи, са амбицијама тих држава. Међутим, средином деветнаестог века, када су почеле да се назире слабости унутар Хабсбуршког царства, код одређених кругова Хрватске (клерикални, интелектуални) јавиле су се тежње да се у оквиру Хрватске укључе све

територије које су припадале Аустро-угарској, при чему су најјаче претензије биле изражене према Босни и Херцеговини и деловима Војводине (Срем).

Албанија је најмлађа балканска држава. Међутим, идеја о великој Албанији лансирана је пре него што је призната као независна држава. Учињено је то на оснивачкој скупштини Прве Призренске лиге (Призрен, 1878), када је затражено формирање независне албанске државе која би обухватила све територије западног Балкана на којима су живели Албанци. Затражено је, наиме, да српске, црногорске и грчке територије, насељене претежно Албанцима, у моменту распада Отоманске империје не припадну матичним државама него да се укључе у састав нове велике Албаније.

Замисао Прве призренске лиге о великој Албанији често је обнављана и предузимане су мере да се оствари. На оснивачкој скупштини Друге Призренске лиге, одржаној 16. септембра 1943. године, донета је одлука о формирању 21. СС дивизије „Скендерберг“, којој је дат задатак да својим акцијама обезбеди велику Албанију, а на скупштини Треће Призренске лиге, која је одржана 1966. у Њујорку донета је одлука о формирању Албанске националне армије (АНА) са задатком да развија акције којима ће се обезбеђивати услови за стварање велике Албаније. Као паравојна организација АНА постоји и сада и обједињује наоружане елементе у Македонији, на југу Србије и „косовску ослободилачку војску“ (ОВК).

Велика Албанија, према замисли њених поборника, обухватала би целу западну Македонију са Скопљем и Кумановом; јужну Србију са градовима Прешево и Врање и Рашку област; источни део Црне Горе са градовима Улцињ, Бар, Беране, Рожај и Подгорица, као и грчки Епир.

Великонационалне/великодржавне амбиције, које постоје готово у свим балканским државама и народима, укључујући Турску у којој се сања о повратку на Балкан, као и Мађарску, чијим аутохтоним становништвом су насељени делови Србије, Румуније, Хрватске и Словачке, представљају озбиљну претњу миру, економском и друштвеном просперитету Балкана у целини и појединих његових држава и народа. Извесно је да постоје, такође, и унутрашње снаге које делују у смеру спречавања покушаја да се те амбиције и остваре. Међутим, у садашњим условима то може да постигне једино међународна заједница својим објективним прилазом проблему.

Општа запажања

Балкански народи су кроз своју бурну историјску прошлост много ратовали – ратове, добијали и губили. Многи ратови су им били наметнути од спољних сила, али немали број ратова вођен је и између самих балканских држава и народа.

Ратови вођени на Балкану оставили су дубоке трагове и крупне последице у односу на демографски и привредни развој. Они су, несумњиво, главни разлог што је Балкан данас најнеразвијеније подручје Европе, подложно оружаним сукобима и разним облицима насиља.

Сви народи Балкана доживели су велика ратна страдања, али у томе је вероватно „предњачио“ српски народ, мада се то званично и на други начин није истицало. У српском народу кружи изрека да су Срби добијали у рату, а губили у миру. Истина је, у рату су добијали неке битке и делове територија које су вековима насељавали Срби. Међутим, губили су оно што је најдрагоценије – ЉУДЕ. То је посебно карактеристично за двадесети век, у којем су многи народи просперирали и увећавали се, док су Срби (демографски) стагнирали и трасирани себи путеве ка изумирању и нестајању са ових простора.

Можда је довољно подсетити да су Срби на почетку двадесетог века, уочи Првог светског рата, сачињавали 23 одсто становника Хрватске, 43 одсто становника Босне и Херцеговине¹⁸ и више од 50 одсто становника Космета. Данас су ти релативни бројеви сведени на око пет одсто Срба у Хрватској, 23 одсто у БиХ и пет до шест одсто на Космету. Тако сада уместо да се на Балкану налази 15 до 20 милиона Срба, има их два до три пута мање – око осам милиона у три самосталне државе.

За садашње стање може да се окриви „страни фактор“, што многи, не баш без разлога, и чине. Међутим, главну одговорност, ипак, носе политичари и интелектуална елита Србије које су изгубиле из вида значај човека и његове вредности, нарочито када су у питању мали (малобројни) народи.

Почетак двадесет првог века обећава велике промене, и то набоље. Постоје реални изгледи да је опасност од великих светских ратова, као што су била прва два и планирани трећи у време „хладног рата“, удаљена. Међутим, одсуство непосредне опасности од великих ратова и војних похода „компензује“ се мноштвом унутрашњих сукоба, локалних ратова, терористичких акција и антитерористичких операција, укључујући и стране војне интервенције. Балкан није имун од тога. Напротив, подложен је томе.

¹⁸ У Бечу је, у време Првог светског рата, издата књига о Јужним Словенима и светском рату (*Die Sudslavische Frage und der Weltkrieg*), која је 1943. преведена и објављена у Загребу. С обзиром на време и места објављивања ове књиге може се претпоставити однос аутора према Србима. Међутим, поштујући начело научне објективности (мада су, према ауторима, сви муслимани искључиво Хрвати), аутори су изнели наведене податке и објавили три веома значајне мапе: Густоћа српског пуцанства у хрватским земљама, Првославни споменици у Хрватској (из којих се види протезања Срба све до Вараждина и Горског котара) и Пећка патријаршија 1557. године. Аутор књиге је, уз то, Србе окарактерисао као добре трговце и добре дипломате. Сада се може поставити питање, где ли се ова друга особина Срба изгуби!? У међувремену, изгледа, добре дипломате су се трансформисале у добре ратнике, а ратници никад не добијају, увек губе, јер је рат увек деструктиван, никад конструктиван.

За Србију и српски народ, који је у изумирању, од битног је значаја да схвате и прихвате реалности садашњости и прошлости и да раде на стварању услова за бржи привредни и друштвени развој, као услова њиховог опстанка и просперитета на просторима Балкана.

Србија је мала и малобројна земља. Она са својим демографским и природним потенцијалом не привлачи посебну пажњу и не побеђује интерес било које велике силе.

Србија нема и, објективно, никада није имала неког великог пријатеља, савезника или заштитника. Срби су својом борбом за ослобађање од Отоманске империје неко време уживали углед код словенских народа који су били под аустро-угарском окупацијом. Касније су их „ценили“ и западни савезници, али првенствено као народ спреман да гине за њихове интересе и да их у ратовима својим телима штити. Русија им је притицала у помоћ онда када је то било у интересу њене политике. Ослонац Србије на Русију, објективно, више штети него што користи Србији и њеном међународном положају.

Србија није уклопљена у неку хомогену цивилизацију. Словенство је разбијено, а панславизам је изгубио на значају. Слично је и са православљем. Очигледна су настојања западне цивилизације да се једно и друго што више обезвреди и обеснажи. Отуда и однос западних сила према Србији и њеном „везивању“ за Русију.

Србија је током последњих догађања често бивала изложена разним притисцима и ограничењима од стране тзв. међународне заједнице. Што се српско руководство више и дуже супротстављало постављеним захтевима и наметаним ограничењима, то су они били оштрији, да би на крају била прихваћена, у начелу, лошија решења.

На садашњем степену развоја, геополитичких и геострегијских услова, наиме, постоји реална опасност од могућих унутрашњих и међудржавних сукоба и других видова насиља на Балкану. У таквим условима указује се потреба активног деловања у правцу отклањања таквих опасности. За то постоје различите методе и средства, укључујући другачији прилаз проблему рата и мира, који би се градио смишљеном и на широким основама постављеном образовању за мир и толеранцију. У том смислу, постојећи услови и трендови упућују на реалнији и еластичнији прилаз решавању проблема, на тражење путева за изградњу мира и убрзање развоја, као битних услова за опстанак и просперитет балканских народа.

У постојећим условима, за очување мира и стабилности на Балкану неопходна је и инострана помоћ. Присуство међународних снага у критичним зонама може се сматрати делом те помоћи. Њихово евентуално превремено повлачење из тих подручја могло би да врати Балкан, или неке његове делове, на почетак последње декаде двадесетог века. Највећу гаранцију очувању мира и обезбеђењу просперитета представљало би укључивање свих балканских земаља у европске и евроатлантске интеграције.

Литература:

1. *Војна енциклопедија*, том 1–10, Београд, 1958–1967 (одговарајуће одреднице).
2. *Војни лексикон*, ВИЗ, Београд, 1981 (одговарајуће одреднице) Владимир Ђоровић, *Илустрована историја Срба*, књига 1–3, 2005/06.
3. Споразум о миру у Босни и Херцеговини, Дејтон, Интегрални текст, Међународна политика, Београд, 1. фебруар 1996.
4. *Relations between Yugoslavia and Albania*, Review of International Affairs (Збирка радова), Београд, 1984.
5. Carnegie Commission on Preventing Dearly conflict, FINAL REPORT, Carnegie Corporation of New York, December 1997.
6. *The Military Balance 2003–2004*, Лондон, 2003.
7. Carl Ulrik Shierup, БАЛКАНИЗАМ – Горке последице реалполитике, ЕВРОПА, јануар–фебруар 1996, стр. 7.
8. Andrew J. Pierre, *De-Balkanizing the Balkans*, The US Institute of Peace, Washington, DC, Sept. 1999.
9. Adam Copani, *The new dimensions of Albania's posture*, NATO Review, March 1996, pp 24–28.
10. Pierre M. Galos, *Stradanje naroda koji je uvek rekao, 'NE'*, Evropski centar za mir i razvoj, Beograd, 2001.
11. Vrbani Todorov, *The Conflict in Macedonia – Hypotheses for Development*, New Balkan Politics – The Journal of Politics, November 2004.
12. Бутрос Бутрос Гали, *Глобализација и интеграција*, Међународна политика, Београд, 1. октобар 1996.